

Moj bog, saj ni mogoče!... Težka slutnja se mu je razlila po vsem telesu.

»Kaj je s teboj?« krikne in se trudoma vzravna.

Izpred hrama se zasliši rožljanje verig. Konj zahrza. Skozi okno se razlije razočaran krik orača:

»Hudiča, a ni še nihče raztresel gnoja!«

Braček se je udaril s pestmi po obrazu, nato pa se je pognal iz hrama.

(Odlomek iz romana)

KO JE PRETILO RAZKOSANJE SLOVENIJE

Ob petdesetletnici londonskega pakta

Dušan Kermavner

Zdi se mi, da enako, kakor zaskrbljujoče narašča zaloga nepojasnjenih in neproučenih dogodkov iz naše nedavne politične preklosti, upada zanimanje zanjo pri sedanjih in doraščajočih rodovih. Menim, da se bomo nekega dne morali odločiti za pospešeno gojitev političnozgodovinskega raziskovanja, ki ga dandanes — z vsega priznanja vredno izjemo obdobja narodnoosvobodilne vojne — tako brezskrbno zanemarjamo. Nekoliko pozno bomo spoznali, da je treba misliti tudi na povečanje zgodovinarske »proizvodnje«, če nočemo zdrsniti z ravni naroda. Z nje prav naglo drsimo, ko se zadovoljujemo, da se le peščica osamljenih raziskovalcev ukvarja s posameznimi preteklimi dogodki, namesto da bi to sistematsko delale številčne skupine, ki bi jih bilo treba vsestransko podpirati in hkrati stalno opozarjati na pomanjkljivosti njihovega dela.

Vsekakor pa bi morale že zdaj naše splošne kulturne revije (te svoje naloge bi se morale popolnoma zavedati) približevati živo zgodovinsko snov širšemu občinstvu, ne pa je prepuščati zgolj ožjim strokovnim krogom namenjenim letnim zbornikom, ki zgodovinarska spoznanja pravzaprav le »konservirajo«.

Dve dopolnil potrebni informaciji, ki sta jih lani dali dve naši — po naravi daleč narazen izhajajoči — ljubljanski periodični publikaciji, sta me navedli na misel, da bi poskusil približati današnjemu bralcu položaj pred pol stoletja, ko je pred Slovence, ki so dotlej živeli v glavnem okviru ene tuje države, hkrati s perspektivo o možnosti narodnostne osvoboditve z njenim morebitnim porazom, stopila tudi pretnja z razkosanjem njihovega ozemlja, ki se mu potem niso mogli ogniti. Ne gre za zgodovinarska raziskovanja v pravem smislu besede,

marveč za nekaj lahkotnejših, tisti položaj osvetljujeočih »glos«, kakršne naj bi po moji misli začeli gojiti kot publicistično-literarno zvrst, da bi zbudili zanimanje za našo preteklost.

I. O slovenskih delegacijah pri Wilsonu leta 1919 v Parizu

Zadnji »Zgodovinski časopis« (XVII, 1963 — v resnici je izšel konec leta 1964), je objavil (na str. 219—224) pod naslovom »Zabilježka o razgovoru predsednika Wilsona s predstavnicima Slovenaca« (tj. z dr. Ivanom Šveglom, dr. Bogumilom Vošnjakom in dr. Gustavom Gregorinom dne 25. aprila 1919 v Parizu) originalno nemško poročilo dr. Švegla, ki ga je odkril v spisih jugoslovanske delegacije na pariški mirovni konferenci leta 1919, ohranjenih v arhivu državnega sekretariata za zunanje zadeve v Beogradu, dr. Bogdan Krizman. K obliki objave je treba pripomniti, da bi morali bralci tudi ob naslovu in v kazalu spoznati, da gre za tekst dr. Švegla, in da bi morali bodisi v Krizmanovem uvodu ali v nujnem pripisu uredništva izvedeti, da je bilo prav to dr. Šveglovo poročilo — sicer ne v celoti, a vendarle — že dvakrat objavljeno v slovenskem tisku. Zaradi pomanjkanja takšnega opozorila utegne kdo pričakovati, da bo iz Krizmanove objave izvedel o pogovoru imenovanih treh slovenskih predstavnikov z Wilsonom kaj novega. V takšnem pričakovanju pa se mora razočarati, kdor pozna izčrpen povzetek tega poročila v Prepeluhovih »Pripombah k naši prevratni dobi« (v knjižni izdaji na str. 277—282); kot urednik te izdaje sem opozoril v opombi pod črto (na str. 277), da je bilo dr. Šveglovo poročilo »v skrajšanem obsegu« objavljeno že neposredno po dogodku v »Slovencu« (št. 105 z dne 8. maja 1919) pod naslovom »O mojem sprejemu pri predsedniku Wilsonu« in seveda z navedbo avtorja (Prepeluh se te objave ni več spomnil, in je od dr. Švegla dobil njegove »zapiske«, tj. kopijo tistega spisa, ki ga je zdaj objavil dr. Krizman kot domnevno docela neznanega).

Ob tej priložnosti sem si bolje ogledal prvotno »Slovenčevo« objavo in ugotovil, da bi bil moral namesto na skrajšani obseg opozoriti na občutne ali bistvene krajšave in da bi glede na njo lahko označil sedanjo Krizmanovo objavo kot upravičeno (ne pa tudi glede na Prepeluhov povzetek, v katerem ne manjka prav nič bistvenega). Zdaj so ravno pomanjkljivosti »Slovenčeve« objave zbudile moje zanimanje. V njej sta manjkali dve prav važni ali bistveni informaciji iz Šveglovega poročila: 1., da se Wilson krepko oklepa svoje razmejitvene »linije« med Jugoslavijo in Italijo po »sredi Istre« ali tako imenovane »raške« linije (ker bi potekala ob reki Raši na jugu) in da mu je severno od Istre

najbližja razmejitev po jadransko-črnomoški razvodnici s priznanjem Italiji vsega porečja Soče z Vipavo in Idrijo (Italija je vztrajala pri »snežniški« črti londonskega pakta, je torej segala še po pivški planoti in po delu snežniškega pogorja), in 2., da ne more biti nobenega govora o tistem, kar so Slovenci od Wilsona pričakovali, namreč da bi se zavzel za razmejitev med Jugoslavijo in Italijo po »jasno spoznavni« narodnostni meji — čeprav londonski pakt ni obvezoval Združenih držav, so te morale upoštevati okoliščino, da je vezal njihovi zaveznici Veliko Britanijo in Francijo. Ti dve informaciji v začetku maja 1919 nista bili nič novega za slovensko javno mnenje, ki ga je spričo takšnega položaja na pariški mirovni konferenci že nekaj tednov prej obšlo silno bridko razočaranje nad tako okrnjeno narodnostno svoboditvijo! Zakaj pa je »Slovenec« vendarle prikril? To si lahko obrazložimo samo, če si zamislimo, da so vendarle izpod hudega razočaranja še nekoliko plapolali zublji prejšnjih upov, da ti le še niso popolnoma splavali po vodi: nemara bi se pa le še dalo doseči v našem »zasedenem ozemlju« — tako smo ga tedaj imenovali — plebiscit in bi se z njegovo pomočjo premaknili od jadransko-črnomoške razvodnice znotraj Slovenije do našega morja, do vseh kopnenih »vrat« tržaškega mesta, obkročili bi tudi goriško mesto in bi laška »redenta« ne dobila nobene slovenske vasi... Jugoslovanska delegacija na mirovni konferenci je dajala na dnevni red plebiscit za določitev zahodne meje, kjer ji ga nihče ni bil pripravljen odobriti, in se je zato toliko teže mogla upirati plebiscitu onstran Karavank, ko so ji ga nato vsilili!

Dobrih sedem tednov po tem tričlanskem slovenskem zastopstvu je obiskala Wilsona še »velika« — šestčlanska — deputacija, ki so jo posebej poslali iz domovine v Pariz k temu znamenitemu glasniku pravic tudi malih narodov. Ni izključeno, da se bo o sprejemu te deputacije našlo v arhivu državnega sekretariata za zunanje zadeve kakšno poročilo, ki bi vsebovalo kaj še neznanega. A preden ga kdo pri nas objavi, bi moral pogledati, kaj so o tem dogodku poročali naši listi takrat in kaj so pisali o njem pozneje. Prepeluh, ki je bil član tiste deputacije, je npr. po nekaj mesecih — kar sem povzel v »Epilogu« k nedokončanim »Pripombam k naši prevratni dobi« (str. 291) — omenil, kako je bil tedaj priporočil Wilsonu, »naj bi vztrajal pri svoji odločitvi glede meje med nami in Italijo,« kar so mu pa »tedaj šteli v greh« in so ga »nekateri listi celo napadli zaradi tega.« Vsakršno mejo, ki bo Slovenijo razkosala — pa bodisi tisto po Wilsonovi liniji ali pa nekoliko hujšo po londonskem paktu — smo Slovenci nasploh čutili kot zarez v svoje narodno telo, kot teptanje pravice do samoodločbe, kot prevaro glede na antantne, zlasti Wilsonove obljube o narodnostnem osvobojenju in o pravičnem

svetu, ki da bo zamenjal starega, krivičnega. Prepeluh je bil za Wilsonovo linijo kajpada le zato, ker je bila nekoliko manjše zlo ali — z njegovimi besedami — ker ni bila »med slabim najslabša v teh, za nas tako nesrečnih časih« ali — še drugače rečeno — ker bi bil rad odrinil Italijo vsaj za nekaj kilometrov dlje proti zahodu, ko je že nihče razen Slovencev ni hotel zrinuti z vsega slovenskega ozemlja.

II. Osamljeni slovenski ugovori proti pretečemu razkosanju

Ti, »za nas [Slovence] tako nesrečni časi,« ko smo se znašli tako hudo osamljeni na svetu z ugovori proti razkosanju našega ozemlja, pa so nastopili že ob prvi misli, da se bo Italija, dotedanja zaveznica Avstro-Ogrske in Nemčije v prvi svetovni vojni, po kratki fazi nevtralnosti odločila udeležiti se delne ali celotne delitve avstrijskega ozemlja v taboru antante, kateri bi se v ta namen pridružila. Svoj »funt mesa« iz slovenskega telesa je dobila Italija v londonskem paktu, ki je bil »tajen« v tem smislu, da ga niti ob sklepu niti pozneje vlade držav-podpisnic niso razglasile, ne pa v smislu, da svet ne bi bil vedel, kateri »kos mesa« si je Italija ob vstopu v vojno na antantni strani izposlovala.

Vsakdo je vedel, da obsega »Italia irredenta« mesti Trst in Gorico z njunim severnim in vzhodnim zaledjem do strateške meje od Julijskih Alp do morja ob vzhodnem robu Istre tudi laške dežele po iredentovskem nauku, in vsakdo si je lahko mislil, da pri antantnih vladah ne bo pomislekov za odkup vojne pomoči Italije s prizadetim delom slovenskega ozemlja, kar ne bo bolelo nikogar drugega razen Slovencev. Položaj je upoštevala tudi srbska vlada, tako da je že vnaprej privolila v razkosanje Slovenije glede na nedvomne zahteve Italije po njenem zahodnem delu, ko je dala po dveh mesecih vojne svojim predstavnikom v prestolnicah antantnih držav instrukcije o ozemljskih vojnih ciljeh Srbije. Oba zadevna »cirkulatorna telegrama« predsednika srbske vlade Nikole Pašića iz Niša srbskim poslanikom je objavila že pred tridesetimi leti iz arhiva bivšega ruskega zunanjega ministrstva sovjetska zbirka diplomatskih dokumentov carske Rusije pod naslovom »Mednarodni odnosi v obdobju imperializma«, a preteklo je precej časa, preden sta se pojavila v jugoslovanski zgodovinski literaturi. Prvi ju je menda prevzel Milan Marjanović v svoj prikaz »Diplomatske borbe za Jadran 1914 do 1917« in ju najdemo v delni objavi tega prikaza, ki je vrsto let čakal na natis, leta 1960 pod naslovom »Londonski ugovor iz godine 1915, Prilog povijesti borbe za Jadran 1914—1917« (str. 51—52). Približno sočasno ju je navedel po istem sovjetskem viru in po fondu Jovana M. Jovano-

vića v beograjskem zveznem državnem arhivu Dragovan Šepić v sestavku »Srbska vlada i počeci Jugoslovenskog odbora« (Historijski zbornik XIII/ 1960, str. 4—5). Nedavno ju je objavil še iz arhiva bivšega zunanjega ministrstva v Beogradu Vojislav J. Vučković v sestavku »Iz odnosa Srbije i Jugoslovenskog odbora« (Istorijski časopis XII—XIII, 1961—1962, izšel leta 1963, str. 349—350). Prvi teh dveh cirkularjev z dne 21. septembra 1914 je označil kot srbski vojni cilj pridruženje vsega srbskohrvaškega ozemlja pod Avstro-Ogrsko in večjega dela Slovenije do »primerne črte-razvodnice, ki bi zajela Kranjsko in se nadaljevala v Istro«, ta pa »bi se mogla podeliti sa Italijom, ako bi ova ušla sad odmah u akciju«, tj. v vojno proti Avstro-Ogrski; drugi nekoliko poznejši cirkular pa je poudaril, da »će Italiji biti dosta, ako dobije Trst, Trento i pola Istrije s Puljem« — to je imel petrograjski poslanik Spaljković sporočiti ruski vladi in jo zaprositi, »da ne daje Italiji obećanja na račun Slovena« — kakor da to še ne bi šlo na račun Slovanov!

Neprimerno bolj je umljivo, da so bili za rusko carsko diplomacijo primorski Slovenci in istrski Hrvati dobri samo za to, da z njim poravna račun Italije za vojno pomoč. To je že dolgo znana reč, ki je ni treba dokazovati. Tudi o angleški in o francoski vladi ni treba izgubiti nobene besede.

Osvetliti pa je treba takratno vedenje osamljenih Slovencev, primorskih in drugih. Lahko si mislimo, da nismo prikrivali svojega nezadovoljstva, ko so nastopili »za nas tako nesrečni časi«. Dobre informacije o tem nezadovoljstvu najdemo v dveh depešah Svatkovskega, ki je tedaj v Italiji in v Švici za rusko vladó stočal v stike v češkimi in jugoslovanskimi emigranti ter o njih poročal carskemu zunanjemu ministru Sazonovu; obe depeši je iz omenjene sovjetske zbirke diplomatskih dokumentov pri nas povzel Dragovan Šepić v razpravi »Misija Carla Gallija u Trstu« (Anali Jadranskog instituta II/1958, str. 75). V prvi depeši z dne 3. aprila 1915 je Svatkovski sporočal, »da južni Slovani... ne mogu pristati na ustupanje cijelih teritorija sa slavenskim stanovništvom, da planovi Kramářa i Supila [o razbitju Avstro-Ogrske] i opće slavenske ideje imaju za njih smisao samo pod uvjetom, da se slovenske i hrvatske zemlje ne cijepaju, jer će inače većina stanovništva radije ostati pod Austrijom, pa čak i pod Ugarskom, i učestvovati dobrovoljno u borbi protiv Italije«; v drugi depeši z dne 19. aprila 1915 pa je to njihovo stališče še močnejše poudaril, »da neće nikada pristati da zamijene sadašnje ropstvo, koje smatraju privremenim, smrću, koja bi ih čekala pod talijanskim ropstvom«, in da »će se silom oduprijeti« takšni usodi! Tako je opisal stališče tržaških slovenskih in hrvaških narodnjakov njihov odposlanec, ki je prišel k dr. Anteju Trumbiću in Svat-

kovskemu v Italijo — dr. Josip Mandić, ki je prinesel v februarju in marcu 1915 v Trst tudi Trumbičeve nasvete, da »Slovenci moraju na vrijeme ustati aktivno, ne bojeći se žrtava, proti pokušaja Italije... tako da Evropa dobije utisak, da narod slovenački neće Italiju i da je spreman krv lijevati za to« (prav tam, str. 70). To »aktivno« nasprotovanje »pokušaju Italije« naj bi se po Trumbičevi zamisli izražalo na protitalijanskih shodih ljudstva v ogroženih krajih in v zbiranju prostovoljnih legij za boj proti Italiji. Takšnega nasprotovanja si pač ni bilo mogoče zamisliti ločenega od avstroogrškega vojnega navora proti italijanskemu agresorju, ki se je pripravljaj na vstop v vojno — to je bilo jasno obema, dr. Josipu Mandiću in dr. Trumbiću, a ju ni prav nič oviralo sporočati in sprejemati takšne nasvete. Edino — mislim — česar ne bi mogla storiti ne prvi ne drugi, bi bilo dati ali sprejeti nasvet, naj bi se Slovenci vdali v takšno neprijazno usodo, v preteče razkosanje slovenskega ozemlja. Tako popuščajoči Trumbić bi bil ostal brez slovenske podpore in ne bi dobil od tržaških narodnjakov pooblastila, da zastopa primorske in druge Slovence in Hrvate na zahodu. Tudi dotlej slovensko javno mnenje ni videlo v iredentizmu nič manjšega sovražnika slovenskega narodnostnega obstoja kakor v germanizatorskem »drangu« na Jadran, od katerega ni popuščal ofenzivni del »zemljelačnega« nemštva, in tudi tedaj mu misel na iredentovsko razkósanje slovenskega ozemlja ni mogla biti nič manj zoprna od misli na vsenemško zmago, po kateri je bilo mogoče pričakovati, da bi odpadle dotedanje omejitve nemškega pritiska na Slovence, ki bi se po vsem Slovenskem stopnjeval do neznosnosti. Kako splaviti slovensko ladjico med — germansko Scilo in laško Karibdo? Slovenski politiki med prvo svetovno vojno je vtisnjen ta vprašaj na čelu!

Kajpak je bilo treba misliti na zaveznike v svetu, ki bi pomagali Slovencem izigrati pretečo nevarnost. Zaveznikov ni manjkalo pri drugih jugoslovanskih narodih, med katerimi pa so Hrvati prav tako iskali še močnejših zaveznikov od »male sile« Srbije. Nepoboljšljivi tržaški rusofili so se še obračali z neusahljivim zaupanjem k slovanski Rusiji, o kateri so menili, da samo zaradi tega, ker je tako daleč in ker ne pozna dejanskega stanja na slovenskem zahodu, ne zavrača dovolj energično italijanskih pretenzij. Ko je Svatkovski po dr. Mandiću svetoval tržaškim narodnjakom, da »Jugoslaveni treba da vide, kakve ustupke mogu praviti Italijani, kako bi olakšali Rusima zadatak, da štite njihove najbitnije interese« (prav tam, str. 75—76), so v Trstu brž spisali spomenico Sazonovu (po spominu Carsicusa v članku »Politično društvo ‚Edinost‘, njega položaj in delo v času svetovne vojne« v tržaškem dnevniku »Edinost«, št. 15 z dne 17. januarja 1926, so jo »tudi srečno spravili čez mejo«).

Kako se je ubadal prvi in poglavitni slovenski emigrant dr. Bogumil Vošnjak na zahodu, izvemo iz njegove ravno v tem pogledu silno zanimive knjige »U borbi za ujedinjeno narodnu državu«, ki je izšla leta 1928 v Ljubljani. Sredi maja 1915 je skupaj z novo prispelimi primorskimi emigranti dr. Dinkom Trinajstićem, istrskim Hrvatom, in dr. Gustavom Gregorinom obiskal v Ženevi Svatkovskega. Najznačilnejša stavka o tem razgovoru v njegovi knjigi (str. 23) sta: »Izjave Svatkovskega o Primorju so nas usplahirile. Trinajstić je kazao, da se mu čini, da smo prodani.« Vošnjak je opozoril Svatkovskega, »da bi bilo vrlo čudnovato, ako budu Slovenci prva žrtva oslobodilačke akcije Rusije«, in »da se ne sme gledati na našu zemlju i njene žrtve sa suviše velikom ruskom širokogrudnošću« (prav tam, str. 22—23). Vošnjakova knjiga je pravzaprav ena sama velika dokumentacija o slovenski osamljenosti. Izdelal je posebno slovensko spomenico, ki naj bi jo Jugoslovanski odbor predložil antantnim vladam, pa je naletel na težave, pri katerih se tukaj ne bi ustavljal, razen pri Supilovi izjavi na seji Jugoslovanskega odbora dne 24. junija 1915: »Za Hrvate imaju velike sile još smisla; a šta se tiče Slovenaca, sve je svršeno« (prav tam, str. 55) — namreč glede na italijansko zahtevo po zahodni Sloveniji. Pri Vošnjaku izvemo, kako so šli prek Slovencev vsi trije jugoslovanski prijatelji med Angleži — Seaton-Watson, Steed in Evans — ki so zagovarjali »raško« razmejitveno linijo z Italijo, imenovano tudi Evansovo; Vošnjak se je zastonj trudil, da bi jih spreobrnil (prav tam, str. 54—59). Tomaš G. Masaryk je januarja 1916 preprosto dejal Vošnjaku, »da je gubitak Primorja za Slovence silni udar« (prav tam, str. 113). Vsi naponi slovenskih emigrantov — z Vošnjakom na čelu — da bi vplivali na javno mnenje na zahodu, so bili navzlic podpori Jugoslovanskega odbora, kjer Trumbić le ni puščal Slovencev na cedilu, brezuspešni. Iz nekega dokumenta Jugoslovanskega odbora z dne 30. septembra 1916 izvemo, da »pitanje Istre i Gorice pred Evropom ne postoji« (M. Marjanović v navedenem delu, str. 359), to se pravi, da nobena antantna vlada ni ugovarjala italijanskim pretenzijam na Slovensko primorje in Istro. Tudi vse italijansko-jugoslovansko sporazumevanje o kongresu zatiranih narodov v Rimu spomladi leta 1918 ni niti najmanj omajalo splošno sprejetih italijanskih iredentističnih izhodišč (prim. razpravo Dragovana Šepća »Srpska vlada, Jugoslovanski odbor i pitanje kompromisne granice s Italijom« v »Jugoslovenskom istorijskom časopisu« 1964, št. 3).

Upravičeno je vprašanje, kako to, da se pri nas prav nič ne piše o tem kompleksu vprašanj, ki bi ga lahko dosti bolj osvetlili na temelju v zadnjem desetletju objavljenega hrvaškega in srbskega gradiva, kakor pa so to mogli storiti tisti, ki so — če se prav ne motim — zadnji pisali

o njem za slovensko občinstvo približno pred tridesetimi do petinštiridesetimi leti, namreč Albin Prepeluh, dr. Bogumil Vošnjak in dr. Dragotin Lončar. Očitno naša zgodovinopisna publicistika vedno bolj zaostaja in je že skrajni čas, da začnemo »biti plat zvona« in da sprožimo nekaj več kadrovskega priliva na to področje; če bi ga še nadalje tako zanemarjali, bomo kmalu lahko ugotavljali, da vsaj v zgodovinopisnem pogledu ne moremo več veljati za narod, ki ima svojo preteklost v evidenci!

III. O čudni slovenski pomoči k italijanski zasedbi Trsta za razpada Avstro-Ogrske

Prihodnja zgodovinska raziskovanja o vedenju Slovencev med prvo svetovno vojno doma bodo prejkone v vsem obsegu potrdila sodbo, da je od italijanskega imperializma preteče razkosanje slovenskega ozemlja zelo hromilo dejavno antantofilstvo. Po moji presoji si ni mogoče zamisliti carzanske akcije dr. Ljudevita Pivka leta 1917, preložene s tirolske fronte na soško, kjer bi odpirala italijanski vojski prodor dalje na slovensko ozemlje.

A z dejstvom, da Slovenci niso imeli in niso mogli imeti nobenega razloga, da bi se vnaprej sprijaznili z italijansko zasedbo in da bi jo kakor koli pospeševali, se nekako ne da uskladiti tisto, kar se je ob koncu avstrijske oblasti na Primorskem v dneh 31. oktobra do 3. novembra 1918 zgodilo v Trstu in v Benetkah, da se je namreč slovenski narodni svet v Trstu pridružil italijanskemu »odboru za javni blagor« — ne »za javno zdravje«, kakor najdemo v nekaterih primorskih tiskih v zadnjem času! — in dal na razpolago torpedovko, s katero so se odpeljali v Benetke trije tržaški predstavniki — med njimi dr. Josip Ferfolja, kot predstavnik narodnega sveta — da bi zaprosili od antante aprovizacijsko pomoč za Trst — kar je praktično pomenilo, da pripeljejo po varni poti med minskimi zaporami italijanske torpedovke v tržaško pristanišče in pospešijo italijansko zasedbo.

Kako je vse to potekalo, o tem se bralec lahko pouči predvsem v osnovnem prikazu kapitana torpedovke Petra Pavla Vučetića o »Italijanski okupaciji grada Trsta« (v reviji »Jadranska straža«, leta 1928), potem v Prepeluhovem povzetku Vučetićevega prikaza (v »Pripombah k naši prevratni dobi« na str. 239—25) ali čisto kratko tudi v Tumovih spominih (»Iz mojega življenja« na str. 381). Na nazadnje navedenem mestu izve tudi, da se med slovenskimi socialisti vsaj dr. Henrik Tuma in Francè Milost nista strinjala z udeležbo socialistov v narodnem svetu

in v odboru za javno blaginjo in s sodelovanjem pri njuni odločitvi, da pošljeta deputationo »beračiti v Benetke za hitro pomoč Trstu«, marveč da sta menila, naj bi »se delavstvo polastilo oblasti in oklicalo delavsko svobodno republiko Trst« v smislu »svoječasnega skupnega sklepa izvrševalnih odborov obeh socialnodemokratskih strank, italijanske [tržaške] in slovenske« ter tako pokazalo svetu, »da Trst ni italijansko nacionalistično leglo, marveč da tam prevladuje združeno slovensko-italijansko delavstvo« (prav tam, str. 381—382).

O tem ne more biti nobenega dvoma, da bi bilo oklicanje tržaške delavske republike ob razpadu Avstro-Ogrske edini pomembni protest obeh tržaških narodnostih proti iredentovskemu posegu po Trstu in da bi samostojni nastop tržaškega delavstva namesto pridružitve vsakega od obeh njegovih narodnostnih delov svojemu nacionalističnemu meščanstvu moral neprimerno odločneje usmeriti delavsko gibanje ne samo v Trstu in v vsem Slovenskem primorju, ampak v še širšem območju na »boljševiško«, revolucionarno pot — proti vsem meščanskim političnim načrtom. Toda do takšnega delavskega nastopa — žal — ni prišlo in zato ne moremo priti do čisto trdnega odgovora na vprašanje, ali bi oslabil ali okreplil razredno solidarnost meščanstva obeh narodnosti, ali bi preprečil ali pospešil skupno jugoslovansko-italijansko vožnjo v Benetke — v tem primeru ne samo po razpoložljive zasedbene čete z aprovincijskimi darovi za stradajoče Tržačane, ampak po intervencijske čete zoper domačo tržaško delavsko oblast in zoper oboroženo delavstvo. Glede na stališče italijanskega in slovenskega socialističnega vodstva trenutno še ni pretila razglasitev tržaške delavske republike, pa so se vendarle znašli predstavniki obojega meščanstva s svojimi socialističnimi priveski v enaki zaskrbljenosti in v enaki težnji, da bi pospešena zasedba z »zmagovitimi« četami skupaj z naglim aprovizacijskim dovozom zaščitila Trst pred lakoto, anarhijo in »boljševizmom«.

Vse to je lahko razumeti — čeprav z vidika zamišljenih perspektiv socialističnega razvoja ne tudi odobriti! — teže pa je razložiti, kako so mogli tržaški slovenski narodnjaki s svojimi »socialističnimi« priveski vred uskladiti svoje narodnostne perspektive s to svojo pomočjo iredentovstvu, da bi prej doseglo svoj cilj. O tem, da bodo z aprovizacijskimi darovi, za katere so šli italijanski in slovenski predstavniki v lepi slogi prosit antanto v — Benetke, prišle v Trst najbližje in zaradi tega edine »poklicane« — »zmagovite« čete, tj. italijanske, ni mogel dvomiti nihče? Kako da narodnjakov ni obšlo spoznanje, pri kako čudnem opravku sodelujejo?

Po moji sodbi jih moramo videti zaslepljene od tedaj bleščečih Wilsonovih gesel, ki so jih razumeli tako, da so narodnostne krivice v

prihodnje izključene in da Slovenci tistega, kar so v svojem narodnostnem razvoju ohranili ali dosegli, ne bodo več izgubili — da jim bo svet priznal, da oklepajo s svojimi starimi vasicami obe, po večini prebivalstva tuji mesti Trst in Gorico, v katerih tudi ne bo prezrl močni in do vojne tako krepko se razvijajoči slovenski manjšini. Tako je ravno dr. Josip Ferfolja teden dni prej, preden se je udeležil potovanja v Benetke na torpedovki, dne 26. oktobra 1918 v članku »Trst in italijanski [tržaški ali primorski] socialisti«, obsodil te socialiste zaradi njihove izjave za neodvisno mesto Trst s teritorijem, ki bi obsegal tudi »izključno ali pretežno italijansko ozemlje Furlanije in Istre« (prim. glede te izjave moje »urednikove dopolnitve« k Tumovim spominom na str. 468), zraven pa je takole izrazil svojo in svojega okolja usodno iluzijo, ki ga je oslepila, da se je lahko odločil za udeležbo pri potovanju v Benetke: »Niti antanta se doslej še ni izjavila določeno glede Trsta, in Wilsonove točke govore bolj za slovansko kot za italijansko rešitev« (ta članek je objavil ljubljanski socialistični dnevnik »Naprej« (v št. 250 z dne 31. oktobra leta 1918, odkoder sem ga uvrstil tudi v »Zgodovinski arhiv KP J«, tom V, str. 368). V tem Ferfoljevem članku najdemo prav tisto iluzijo, ki jo je ugotovil dr. Tuma pri goriških narodnjakih v prvih novembrskih dneh leta 1918 in nam jo sporočil v svojem »klasičnem« dialogu z njimi (Iz mojega življenja, str. 383—384): »Pripomnil sem, da dvomim o njihovem prepričanju, da ostane Gorica slovenska. Presenečeni so odgovorili: ‚Kako je mogoče, da se najde slovenski človek, ki bi dvomil o tem?!‘ Vprašal sem jih: ‚Kje pa imate sploh kako zagotovilo, da pripade Goriška Jugoslaviji?‘ Naivno so mi odgovorili, da bodo o naši usodi odločali Američani z Wilsonom. Ironično sem dostavil: ‚Mislite nemara, da je Wilson vaš papa?!‘« Pred tem pripoveduje Tuma (str. 362), kako se mu je v avgustu 1917 na temelju antantnih publikacij, s katerimi se je seznanil v »vojni zbirki« dunajske dvorne biblioteke, imenoval jo je »Kriegsarchiv«, posrečilo »sestaviti vso vsebino londonskega pakta iz leta 1915«, in kako je tedaj dr. Gregorja Žerjava na Dunaju »opozarjal na nevarnost, ki preti Slovenskemu primorju, Goriški in Istri v primeru zmage držav sporazuma«, a je pri njem — kako podobno tudi pri dr. Matku Laginji — naletel na nevero, »da bi bili Rusija in Francija sprejeli tak pakt«.

Vprašati se moramo, kje je pri dr. Žerjavu in dr. Laginji, pri dr. Ferfolji in pri drugih tržaških itd. narodnjakih ostal londonski pakt? So mar mižali pred vsemu svetu znanim dejstvom, da je Italija stopila v vojno le na temelju iredenti ustrežajočih koncesij Anglije, Francije in Rusije na slovenski račun? Mar niso brali številnih novic, ki so jih o tem paktu — kljub njegovi »tajnosti«! — poročali časniki v osrednjih

državah od vstopa Italije v vojno? A ker so te novice gotovo brali, zakaj jim niso verjeli?

Lahko bi presodili, da tega, kar je videl in vedel »ves svet«, niso hoteli videti in vedeti zato, da jih to ne bi notranje oviralo v njihovem prostodušnem antantofilstvu, ki ne bi moglo koeksistirati s pričakovanjem tolikšnega zla, kakršnega jim je napovedoval dr. Tuma in o kakršnem so lahko prav tedaj — sredi leta 1917 — lahko spet razbrali iz časniških vesti, da boljševiki zahtevajo od začasne vlade, naj objavi in razveljavi vse »roparske« pakte, ki jih je sklenila carska vlada v zvezi z vojno, med njimi izrecno tudi tistega z Italijo, ki je tej prisodil jugoslovansko ozemlje. Vsekakor so radi verjeli, da je strmoglavljenje carske vlade odvezalo Rusijo od eventualno do Italije prevzetih obveznosti, a zlasti so bili veseli vstopa »čistih« Združenih držav severne Amerike v vojno, ki se z Italijo leta 1915 niso pogajale! Prav gotovo ni nikjer drugje Wilsonovo geslo o samoodločbi narodov tako oslepilo sicer preudarne ljudi, kakor je to doseglo pri Slovencih leta 1918!

IV. O pripravah tržaških narodnjakov na italijansko zasedbo leta 1915

Toda nekateri podatki kažejo na to, da pri tržaških itd. narodnjakih ni obstajala samo ta očitna samozaslepljenost, ampak da so bili že prav zgodaj tudi krivo informirani!

Izhajati moramo od zanimive priprave tržaških narodnjakov na italijansko zasedbo Trsta in Slovenskega primorja v letu 1915. Prvo poročilo o tej pripravi je prišlo v javnost že leta 1924 v knjigi dr. Milade Paulove o »Jugoslovanskem odboru« (str. 62—63) na temelju podatkov dr. Josipa Mandiča. Ta je bil leta 1915 pred vstopom Italije v vojno trikrat prinesel v Italijo dr. Trumbiću sporočila in vprašanja slovenskih in in hrvaških politikov iz Trsta, od njega pa sporočila in nasvete njim v Trstu. Pri drugem sestanku marca 1915 je Trumbić izhajal iz presoje, da bo Italija kmalu stopila v vojno zoper Avstro-Ogrsko, in je menil, naj »političarji u domovini dadu za vremena narodu potrebne upute, kako će se držati u slučaju talijanske okupacije, ali da narod u svakom slučaju naglasi svoju slavensku narodnost«. Presoditi moramo, da je Trumbić tedaj odstopil od nasvetov, ki jih je bil dal nekaj tednov prej in ki smo jih spoznali prejle v drugem razdelku, naj bi Slovenci nudili italijanski zasedbi političen in oborožen odpor (o teh nasvetih Mandić ni vedel Paulovi nič povedati, a znane so nam zdaj iz ohranjenih Trumbićevih sporočil Supilu o razgovorih z dr. Mandićem — menim, da nimamo razloga dvomiti o njih). Po Mandičevi vrnitvi v Trst so »dr. Čok, Žerjav

i drugi sestavili ... proklamaciju narodu« z napotili za primer, da Italija »prodre u slovenske zemlje«. Kako je bila ta »proklamacija« izraz precepa, v katerem so se znašli Slovenci in primorski Hrvati, pove naslednji prikaz Paulove na temelju Mandičevih izjav: »Slovenci, imajoči na umu položaj svoga naroda, koji se tada našao između dvije vatre — Italija biješe neprijatelj i aspirirala je na slovenske zemlje, a sa druge strane je od njezine intervencije zavisio možda rezultat svjetskog rata — zaključiše, da se u proklamaciji istakne, neka narod kod talijanske provale ostane miran i hladan, da načelnici pojedinih općina uvijek naprosto priznadu činjenicu okupacije, ali da izjave pri tom, da definitivna odluka, komu će njihovo mjesto dopasti, pripada mirovnoj konferenciji. Manifest je trebao, da bude bačen među narod u trenutku invazije talijanske vojske u Primorju.« Dr. Bogumil Vošnjak je na temelju svojih zapiskov iz tistega časa o tretjem sestanku dr. Josipa Mandića s Trumbićem v restavraciji železniške postaje v Milanu dne 28. aprila leta 1915 prikazal leta 1928 to tržaško pripravo na italijansko zasedbo z besedami, »da se predsednici slovenačkih i hrvatskih opština ne protive okupaciji italijanskoj, ali da protestuju protiv aneksije naših zemalja« in da »je proglas, koji će se uputiti slovenačkom stanovništvu u slučaju italijanske okupacije, bio već gotov« (U borbi za ujedinjenu narodnu državu, str. 19). »Gotov« pomeni — natisnjen, kakor nas pouči izjava dr. Žerjava dr. Ivanu Lahu (Jutro, št. 156 z dne 7. julija 1929): »Mislili smo, da bodo Italijani v nekaj dneh [po vojni napovedi] v Trstu in da ga bodo Avstrijci predali brez boja. Za ta primer smo dali tiskati italijanske in slovenske proklamacije, da se ohrani red.« Poleti 1915 je bila pri dr. Žerjavu, ki so ga bili iz zapora na Ljubljanskem gradu po treh mesecih izpustili v začetku novembra 1914, nova hišna preiskava, pri kateri je le malo manjkalo, da bi bili zasegli tudi zalogo teh razglasov: »V njegovi pisarni so bile že tiskane proklamacije za Slovence in Italijane v Trstu za primer, da bi Avstrijci izpraznili mesto. Proklamacije so pozivale narod na mir, češ da bo naše vprašanje rešeno na mirovni konferenci. V zadnjem trenutku, ko je bila policija že v hiši, se je posrečilo Žerjavovi gospe uničiti del proklamacij, del pa jih je rešil koncipient dr. Boštjančič, ki jih je izročil Božu Borštniku, da jih je odnesel na ameriški konzulat« (Jutro, št. 146 z dne 27. junija 1939). Na ameriškem konzulatu je Borštnik pač uničil tisti paket »proklamacij«, katerih odkritja ne moremo pričakovati v konzularnem arhivu.

Dr. Josip Mandić je konec aprila poiskal v Italiji tudi Svatkovskega in ga obvestil o najnovejšem stališču tržaških narodnjakov — »da se Slovenci i Hrvati uzdrže od oružanog otpora prema talijanskim trupama, kako ne bi prekinuli s Rusijom [ki jim je po Svatkovskem to

svojo željo sporočila], i da se stanovništvu preporuči, da se drži mirno prema talijanskoj intervenciji u nadi, da ih ,pravедna Evropa' neće kasnije prinuditi da ustanu na oružje radi oslobođenja od tuđinskog ropstva« (tako povzema D. Šepić depešo Svatkovskega v Petrograd v razpravi »Misija Carla Gallija u Trstu« v »Analih Jadranskega instituta«, II/1958, str. 76).

Pri razgovoru v restavraciji milanske železniške postaje pa je dr. Trumbić po zapisu dr. Bogumila Vošnjaka (prav tam, str. 19—20), ki mu lahko verjamemo, še takole skušal ohrabriti tržaške narodnjake in druge, katerim so bila namenjena njegova sporočila po dr. Mandiću v domovino: »Srpska vlada brani celokupnost jugoslovanske teritorije, te je odlučno protiv italijanskih aspiracija. Sledeća Trumbićeva izjava nije odgovarala činjenicam. Kazao je: Dosada antanta nije preduzela obaveze prema Italiji u pogledu Primorja. Države antante ne žele, da dođu vezanih ruku na buduću konferenciju mira.«

Takšno sporočilo je kajpada lahko odločilno pripomoglo, da so tisti, ki so mu tako radi verjeli, postali slepi za usodno, v Londonu zapečateni razkosanje Slovenije. Trumbićevo sporočilo je torej že leta 1915 cepilo tržaške narodnjake proti slehernemu opozarjanju na londonski pakt in jih napravilo za »neozdravljive« antantofile, prepričane namreč, da antanta ni zabarantala Slovenskega primorja!

*V. Po kaj sta šla po prevratu dr. Ferfolja in dr. Lončar
k češkoslovaškemu prezidentu T. G. Masaryku?*

Dr. Josip Ferfolja je v visoki starosti — kakšno leto pred smrtjo — pripovedoval Zorku Jelinčiču, da ob koncu prve svetovne vojne niti tržaškim narodnjakom »niti najvišjemu Jugoslovanskemu odboru v Londonu ni bilo nič znanega o londonski pogodbi, ki nas je zmešetarila Italiji za njeno intervencijo v svetovni vojni leta 1915«, in da so vodilni slovenski politiki v Ljubljani zato njemu naložili, »da poskuša izvedeti kaj točnejšega o londonski pogodbi« od svojega nekdanjega profesorja v Pragi in takrat prezidenta češkoslovaške republike Masaryka. Ko sem lani prebral to sporočilo v lepem Jelinčičevem spominskem eseju »Po Baški grapi in Pečeh« (v »Planinskem vestniku« 1964, št. 7, str. 293) — na grebenu Peči nad Baško grapo je namreč dr. Ferfolja »spomladi leta 1919« (ali že pozimi 1918—1919) prekoračil »demarkacijsko črto« po poti iz Trsta skozi Ljubljano v Prago — sem si psihološko pojasnjeval Ferfoljev spominski premik od samozaslepljenosti v neinformiranost tako, da se je z njim reševal krivdnega kompleksa, češ: spomin na

svoj »faux pas«, ki ga je zagrešil s sodelovanjem pri jugoslovansko-italijanskem popotovanju na jugoslovanski torpedovki v Benetke, je laže prenesel tako, da si ni očital samozaslepljenosti, marveč neinformiranost. Na temelju vsega razgrnjenega gradiva pa je treba dr. Ferfolji priznati pravico, da se je sklical na »neinformiranost« ali — točneje — na krivo informacijo, ki so jo tržaški narodnjaki prejeli od dr. Trumbića in iz katere so potem utegnili sklepati, da »jugoslovanskemu odboru ... ni bilo nič znanega o londonski pogodbi«!

Kriv je bil seveda ta sklep in nanj se je pri dr. Ferfolji privesilo še krivo spominjanje, češ da ga je slovenska vlada v Ljubljani poslala v Prago k Masaryku poizvedovat o vsebini londonskega pakta! Gotovo sta se dr. Ferfolja in Masaryk pogovarjala o tem paktu, toda ne o njegovi vsebini, marveč o poteh, po katerih bi bilo mogoče doseči razveljavljenje pakta in rešiti Slovenijo pred razkosanjem! Takšen je bil smisel Ferfoljeve politične misije pri Masaryku v zimi 1918/1919, zato so ga poslali obupani Slovenci v Prago, da bi dobil zanje od Masaryka ustrezne nasvete in tudi diplomatsko pomoč od češkoslovaške republike.

Omenim naj, da je Zorko Jelinčič na moje opozorilo takoj popravil to Ferfoljevo spominsko pomoto (Planinski vestnik 1964, št. 11, str. 527).

Na koncu naj izrazim še domnevo, da dr. Ferfolja ni šel k Masaryku sam, ampak skupaj z dr. Dragotinom Lončarjem, čeprav seveda tudi ni izključeno, da je Ferfolja opravil svoje poslanstvo za Lončarjevim in v tem primeru posebej za primorske Slovence. O Lončarjevem poslanstvu vemo menda samo iz Prepeluhovega poplebiscitnega članka »Koroška in njen nauk« (Naprej, št. 249 z dne 28. oktobra 1920, povzel sem ga v »Epilogu« k nedokončanim »Pripombam k naši prevratni dobi« na str. 292—294), in sicer ga omenja le mimogrede, ko pripoveduje, da je dr. Lončar na nekem, koroškemu vprašanju posvečenem posvetovanju v poprevratnih dneh v ljubljanskem »deželnem dvorcu« (sedanjem univerzitetnem poslopju, sedežu rektorata) »ponovil neko svarilo Masaryka, od katerega je bil pravkar prišel, a ga nihče ni vzel resno« (str. 294). O tem Masarykovem »svarilu« bomo morali domnevati, dokler se morebiti ne najde bodisi v spisih narodne vlade v Ljubljani iz zime 1918/1919 ali pa v arhivih beograjske osrednje vlade kakšno poročilo o Lončarjevem — in morda hkrati tudi Ferfoljevem — poslanstvu pri Masaryku. Objava tistega poročila bodisi v »Zgodovinskem« ali v katerem drugem časopisu bo vsekakor vsestransko dobrodošla.